

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXII–XXXIII

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),

MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,

DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,

ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,

SVETLANA M. TOLSTOÏ (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),

KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE

2003

дела са несумњиво царским византијским заштитним печатом.

И обострано сликана икона Богородице Одигитрије са Благовестима из београдског Народног музеја, иначе поклон града Охрида краљу Александру Карађор евићу из 1931. године, била је изложена на атинској изложби и објављена у каталогу (кат. бр. 61) с исцрпном стилско-иконографском анализом кустоса Александре Нитић.

У каталогу се од споменичког блага са простора бивше Југославије налазе и репродукције мозаика, фресака, икона, богослужбених утвари из Пореча, Нереза, Охрида, Марковог манастира, Поганова, Студенице и Хиландара, а у студијским текстовима помињу се и српски средњовековни манастири и цркве Богородица Љевишка, Градац, Грачаница, Дечани, Конче, Курбиново, Лесново, Марков манастир, Матеич, Пећка патријаршија, Раваница, Сопоћани, Студеница, Трескавац и Хиландар, као и стеатитска иконица пореклом из Немањине цркве Свете Богородице код Куршумлије, данас у београдском Народном музеју (инв. бр. 216), са ликом Богомајке типа Заступнице Агиосоритисе.

У списак одабране литературе уврштени су радови наших струч-

њака (Г. Бабић-Ђорђевић, Д. Богдановић, М. Глигоријевић-Максимовић, В. Ј. Ђурић, В. Иванишевић, М. Кашанин, М. Лазовић, Ј. Максимовић, Д. Медаковић, Д. Милошевић, М. Николајевић, С. Петковић, М. Поповић, С. Радојчић, Г. Суботић, М. Татић-Ђурић, Б. Тодић, М. Чанак-Медић, М. Шаkota) и домаћи стручни часописи (*Зборник за ликовне уметности Матице српске*, *Зборник Народног музеја*, *Зограф*, *Зборник радова Византолошког института*, *Старинар*).

Организатори изложбе нису пропустили да се и поименце захвале академику Гојку Суботићу и проф. др Марици Шупут на непрекидној колегијалној подршци у раду као и упутним стручним саветима.

Српско средњовековно културно наслеђе и историјско-уметничка наука не само да су добили своје место на атинској миленијумској изложби 2000–2001, већ ће, уверени смо, дугим веком свог драгоценог каталога, ненаметљиво али достојно подсећати све будуће истраживаче византијске и позновизантијске уметности на наш значајан удео у трагањима за њиховим исконским и истинским изворима.

Љиљана Стошић

O. Peri: *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden – New York – Köln: Brill 2001

Све хришћанске цркве су биле јединствене у поштовању највећих хри-

шћанских светиња у Светој земљи, цркви Христовог Рођења у Витлејему и цркви Светог Гроба у Јерусалиму, али не и у томе ко би њима требало да управља. Ово је један од корена такозваног „Питања Светих места“. Други елемент овог питања

је чињеница да су од арапског освајања Палестине у VII веку, са изузетком периода крсташких ратова, ове светиње под политичком влашћу ислама. „Питање Светих места“ је питање исхода борбе супротстављених хришћанских цркава око њих и

става нехришћанских политичких власти према овим местима и наведеној борби. Од почетка XVI века Палестина је била део Османског царства и у том политичком оквиру „Питање Светих места“ је било присутно све до XX века.

Пажња историчара је углавном била усмерена на развој овог питања у XVIII и, посебно, XIX веку, када је оно постало међународни проблем и део ширег „Источног питања“, односно дилеме ко ће наследити Османско царство на његовим пространим поседима. У то време у овом погледу коначну реч давале су европске силе. Мало радова се бави ранијим развојем овог питања, углавном без одговарајућих одговора и тумачења. Израелски историчар Овед Пери је у овој књизи поставио себи за циљ да проучи политику Порте према „Питању Светих места“ током прва два века османске власти над Палестином. За разлику од каснијег периода, ово питање је тада имало унутрашњо-политички и чак локални карактер. Царство је било стога у прилици да води потпуно независну политику према Светим местима, без утицаја и мешања са стране. Овед Пери је покушао да истражи да ли је Османско царство такву политику заиста имало и, ако јесте, којим се начелима она руководила. Пери је одговор на ово питање потражио у самим османским документима, као документима званичних власти, дакле изворима првог реда, од којих су најзначајнији сицили, (судски регистри) јерусалимског шеријатског суда, надлежног и за Света места и копије царских заповести сачуваних у *Архиву* Председништва владе у Истанбулу.

Дело се састоји од четири поглавља. Пошто је у првом поглављу

објаснио основне састојке „Питања Светих места“ и развој питања до краја XVII века, Пери је у другом поглављу приказао законски оквир који је одређивао положај Светих места и тамо присутних хришћанских цркава. Треће поглавље је посвећено одговору Порте на искушења међуцрквене борбе око Светих места, а четврто финансијској страни „Питања Светих места“, на први поглед можда не толико уочљивој.

Код многих истраживача било је присутно уверење да према Светим местима Порта није имала неку дугорочнију и планску политику. На основу проучавања османске грађе Пери је дошао до другачијег закључка. Једна од основа османске политике у овом погледу је био законски регулисан положај немуслимана и њихових верских објеката у шеријату, а као исламска држава Османско царство је било обавезно да се руководи одредбама овог закона. Тако су источне цркве уживале заштиту законског положаја зимија, док су права фрањеваца, представника римокатоличке цркве, била дефинисана у дипломатским уговорима Царства са западним државама, односно капитулацијама (ахднамама).

У османској политици према „Питању Светих места“ врло важан је био, и то је можда најзначајнија особеност положаја хришћанских светиња, политички мотив. Руководећи људи Османског царства су, како аутор каже, били свесни посебног значаја која су она имала у хришћанству. Могло се очекивати да би свака повреда Светих места изазвала велико незадовољство међу многобројним хришћанским поданицима Царства, као и стварање савеза европских држава против Османске власти у Светој земљи. У прилог оваквој политици је ишла

чињеница да су Света места и под свим ранијим исламским владарима уживала сличан имунитет, па је то био разлог да и Османлије, привржене традицији, наставе тим путем.

Због свих наведених разлога Османско царство се трудило да води што умеренију политику према хришћанским светињама и да некад противуречне правне одредбе тумачи у корист хришћана, за шта Пери наводи низ речитих и занимљивих примера. Средишња власт је настојала да заштити Света места од узнемиравања муслиманске околине, дозвољавала је вршење обреда и ван храмова, одобравала је поправке и обнове чак и када би оне прекршиле одредбе шеријата. Углавном, оне законске одредбе које су штитиле хришћане и њихова права примењиване су строго, а оне које су их ограничавале ублаживане су или су заобилажене. Оваква опрезна политика је омогућила Османском царству да без већих потреса очува своју врховну власт над Светим местима, због чега је Пери оцењује као мудру и успешну. Каже да се може чак доћи и до, за хришћане не баш пријатног, закључка да је османска власт, као и власт ранијих муслиманских владара, била једини политички оквир у коме су Света места била приступачна свим хришћанима. То није био случај када су Палестином владали хришћани. За време византијске власти приступ монофизита Светим местима је био непожељан, а од времена Јустинијана и забрањен. У доба крсташких држава слична судбина је погодила све цркве осим Римске.

Османска држава је морала да се избори и са заоштравањем међуцрквеног сукоба на Светим местима у току XVII века. Од 30-их година овог века православна црква је пратећи пут своје унутрашње обнове

и хеленизације, тежила да ојача и свој положај на Светим местима. Најважнији противници су јој били фрањевци, који су од прве трећине XIV века господарили најзначајнијим светињама у Јерусалиму и Витлејему, између осталог и самим Христовим гробом и Пећином Христовог рођења. Да би повратила свој некадашњи положај православна црква је морала да их потисне. Жестоко супротстављене стране често су се, како наводи аутор, за одлуку обраћале централној влади, тражећи од ње заштиту или подршку. Овакви захтеви су османску владу ставили у искушење, и њен одговор би открио којим се начелима Царство руководило у својој политици према Светим местима.

Порта је на молбе различитих цркава издавала противуречне фермане у којима је свима давано за право, а опет ником није изричито и прецизно гарантовано оно што је тражено. Због тога су многи истраживачи закључили да у политици Порте није било доследности, већ да су њоме управљали тренутни спољнополитички интереси или подмићивање одговорних људи. На основу истраживања османских званичних докумената Пери тврди да је овакав став погрешан. Он је закључио да је Царство било у ствари незаинтересовано за то ко ће да управља Светим местима. Издавање противуречних фермана је био начин да се одговори на молбе цркава за законском заштитом, а да се са друге стране избегне државње стране било коме, како држава не би била доведена у незгодну ситуацију. Коначну одлуку донело је, како Пери каже, одмеравање снага самих супротстављених цркава у Светој земљи, јер Царство није дозвољавало утицаје са стране на спор који је сматрало својим уну-

трашњим питањем. Док су почетком XVII века фрањевци држали најважније и најпространије делове Светих места, у другој половини века створен је нови поредак који је одговарао јачини локалних верских заједница. Православци су већ 1637. постали господари Цркве Христовог ро ења у Витлејему. Борба за цркву Светог Гроба била је дужа и тежа и тек 1675. православној цркви је пошло за руком да потисне своје противнике. Највеће светиње и најзначајнија места држала је сада Јерусалимска православна патријаршија. По уделима на Светим местима за њом је следила јерменска црква, друга по снази и броју верника, док је римокатоличка црква потиснута на треће место. Мање цркве, као српска, биле су у другом плану и биле су узгредне жртве међуцрквене борбе. Како Пери наводи, османска власт није често разликовала Србе у Светој земљи од много бројнијих Грка. Српски поседи у Светој земљи, манастир св. Саве освећеног код Јерусалима и св. Архан ела у самом граду, прешли су под надлежност јерусалимског патријарха.

Питање богослужења било је сасвим другачији случај. Османске власти су биле спремне да употребе и силу уколико би нека хришћанска заједница онемогућила другој да посети и врши своју службу на Светим местима.¹ Различит приступ питању поседовања храмова и питању права богослужења показује, по аутору, да је османска политика и те како имала смисла. Он сматра да је главно начело ове политике исламско наслеђе. Муслимани су владали овим местима већ вековима и за то време су успостављена основна начела која су поштовале и претходне исламске владе, па и османска. Тако

је Османском царству пре свега било стало да:

– Света места буду у сваком тренутку доступна свим хришћанима без обзира којој цркви припадају и – да се избегава мешање у међухришћанске спорове све док се не доводи у питање османски суверенитет.

Света места су имала и свој финансијски значај. Сви ходочасници су приликом посете Светим местима морали да плаћају прописане дажбине османској влади. Њихова висина зависила је од тога из које је земље или покрајине био ходочасник. Ови приходи су, како је утврдио Пери, имали велики значај за саму Палестину и економију града Јерусалима. Дobar део ових прихода био је усмерен на одржавање муслиманских верских објеката у Јерусалиму и њихових службеника. Овакво стање је било додатни подстицај османској влади да избегава све заплете који би могли да смање или зауставе долазак ходочасника.

¹ Занимљиво је како је решено, на пример, питање првенства у богослужењу. Оно је било посебно присутно у вези са прославом Ускрса који је, наравно, било најприродније славити у цркви Светог Гроба. Како су католичка и православна црква следиле два различита календара, најчешће није било преклапања. Када би, ипак, Ускрс за обе цркве пао у исти дан, првенство би добила православна, јер су османске власти показивале разумевање за њене аргументе у вези са прославом чуда Свете ватре. С друге стране, јерменска црква се изборила да њен патријарх учествује равноправно са православним у поменутом чуду.

До промене у османској политици дошло је 1690. на иницијативу саме Порте која је, стајући на страну фрањеваца у спору око Светих места покушала да тиме добије значајнију помоћ Француске у тешком периоду у који је Царство ушло после неуспешне опсаде Беча. Ово мешање спољне политике и „Питања Светих места“ показало се као опасан преседан, јер је отворило врата тежњама других сила да се притиском на Порту умешају

у решавање спорова у Јерусалиму и Витлејему. Зато је Пери узео ову годину као горњу границу своје теме. Почео је нови период у коме су основна правила поремећена, што је имало за последицу све веће одударање политике Царства од начела која су за Света места важила у прва два века управе. Решавање конкретних проблема који су избијали у Светим местима све мање је зависило само од Порте.

Јован Пешаљ

Ιωάνης Α. Παπαδιανός, *Διαβαλκανικά ιστορικά δοκίμια*.
τόμος πρώτος. Οι βαλκανικοί λαοί. Από την κάθοδο των Σλάβων ως την
εμφάνιση των Οθωμανών 7ος-μέσα 14ου αιώνα),
εκδ. Κυριακίδη, σελ. 197, Θεσσαλονίκη 1998.
(Јанис Пападријанос „Предисторија“ балканских односа)

Полазећи од чињенице да нестабилност односа на овим балканским просторима лежи у слабом међусобном разумевању, грчки балканолог Јоанис А. Пападрианос јавља се новом књигом историјских огледа са добром намером и још бољим доприносом дијахронијском осветљавању тих односа у првим вековима њиховог настајања.

Реч је о књизи *Балканолошки историјски огледи*, том први, што само по себи отвара простор и занимање за нове огледе у наредној, другој књизи. Већ према аналитичком поднаслову *Балкански народи од доласка Словена до појаве Турака (од 7. до средине 14. века)*, лако је схватити садржај и значај дела. У предговору, аутор сам каже како ова књига треба да попуни велику празнину у „скромној грчкој библиографији која се односи на историју

народа Балканског полуострва“. Ово је свакако значајан прилог целокупној балканолошкој науци, и ван Хеладе.

Књига доноси 17 синтетичких и истраживачких огледала, којима претходи предговор писца, а све то прати библиографија, као и 17 карата и фотоса, који употпуњавају слику истраживачких резултата.

Тематска разуђеност огледа, од којих су неки раније објављивани као саопштења са научних скупова или у периодици, најбољи је показатељ физиономије и садржаја ове књиге: Словени и њихово досељавање на Балкан, стапање Бугара са Словенима, оснивање бугарске државе, христијанизација Бугара и Словена, словенске државе Балкана и њихове везе са Византијом, бугарски цар Симеон и његова борба за превласт на Балкану, прве везе Руса